

24980

2007. 2.

№2

2007

Університет

У
Н
О
М
Е
Р
І

Всеволод Наулко
**Роздуми про минуле і
сучасне**

Олег Калакура
**Відродження польського
руху в Україні в умовах її
унезалежнення**

Володимир Бруз
**Проблема адаптації
системи колективної
безпеки ООН до реалій та
викликів ХХІ ст.**

№2(16)

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ЖУРНАЛ

УНІВЕРСИТЕТ

БЕРЕЗЕНЬ – КВІТЕНЬ 2007

Видається

Київським славистичним університетом

Заснований у 2004 р.

Виходить 6 разів на рік

Редакційна колегія:

О.Д. Бойко

В.С. Бруз

В.А. Буслинський

С.В. Віднянський

Л.Ф. Гайдуков

І.І. Іллюшин

М.Ф. Котляр

В.І. Кузьменко

В.С. Маслов

В.І. Наулко

(заступник головного редактора)

В.А. Рижко

Л.П. Сергієнко

П.І. Скрипка

А.Г. Слюсаренко

Тексти готували редактори:

І.А. Казимірова

В.В. Левикін

(відповідальний секретар)

Електронна версія:

О.Ю. Гржибовський

Головний редактор

Ю.М. Алексєєв

Міжнародна рада:

Ж. Абенсур (Франція)

І.С. Бокий (Київ)

Н. Веліков (Болгарія)

А.Є. Конверський (Київ)

М.І. Панчук (Київ)

І. Пруша (Чехія)

К. Чайковський (Польща)

© Київський славистичний університет, 2007

© Ю.М. Алексєєв, 2007

Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 04.07.2006 р. № 0105/7 журнал включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальностями "історичні науки".

Редакція публікує матеріали, не завжди поділяючи погляди авторів.

Національна бібліотека України
імені В.І. Вернадського

НАУКОВА ГІПОТЕЗА ЧИ ІСТОРИЧНЕ ФЕНТЕЗІ?

Кілька думок про спробу новітньої
популяризації „теорії”

А.Фоменка та Г.Носовського [1]

Олексій Ясь

Ми живемо в незвичний та цікавий час, сповнений майже фантастичних можливостей, глобальних перетворень та нечуваної інтелектуальної розкнутості. Це особливо контрастує з радянською добою з її догматичним універсалізмом і нівеляцією під одну гребінку. Втім, стрибок з країни, суцільно огороженої „китайським муром”, до омріяного царства „абсолютної свободи” спричинив такі духовні й інтелектуальні зрушення, які ще доведеться осягнути та усвідомити.

Ці перетворення особливо відчутні на ниві соціогуманітаристики, зокрема історії. Впродовж двох минулих десятиліть сучасник став не тільки свідком повсюдного заповнення „білих плям” та „білих полів”, а й кардинального переписування історії. Вочевидь споглядання цих різючих і динамічних метаморфоз призвело до поширення духу тотального скептицизму та цілковитої зневіри щодо спроможності науковців більш чи менш адекватно висвітлювати нашу мінувшину.

Швидкоплинні та приголомшливі процеси відбувалися і в науковому середовищі. Багатоманітність дослідницьких

практик, розмаїття способів, фрагментарність і версіальність представлення минулого, які раптово відкрилися перед сучасним істориком, призвели до ситуації інтелектуального шоку та втрати світоглядних орієнтирів. Мов у різнобарвному дитячому калейдоскопі, ширився один науковий поворот за іншим, що відкривав нові можливості та перспективи і водночас продукував новітні суперечності та проблеми. Відтак протягом стислого терміну наш учений-гуманітарій мав сприйняти, опанувати та переоцінити зарубіжний інтелектуальний досвід і дослідницький інструментарій майже всього ХХ ст.!

За таких умов не тільки вихолощувалися та розмивалися критерії науковості, а й розчинялася, майже зовсім зникала сама межа між науковим і псевдонауковим знанням. Це й не дивно! Адже розмаїті психологічні та культурні реакції побутували і серед науковців. Хтось віддався опануванню нових підходів із завзяттям прозеліта, хтось прагнув зосередитися на дослідницьких практиках національного історіописання, а дехто взагалі зазнав інтелектуальної мімікрії та змінив фах ученого на культ

проповідника екзотичних, містичних та апокаліптичних догматів із відвертим присмаком сенсаційності.

Наразі масова свідомість пострадянської доби з її духом тотальної комерціалізації, відчуттям безмежного розчарування та готовністю до перманентних викривальних розвінчань стала сприятливим ґрунтом, на якому буйним цвітом розквітли паростки „паранормального” та псевдонаукового знання.

Нові терени побутування аріїв, українська мова та держава за кілька тисяч років до нашої ери – це тільки вибірко-вий перелік інтелектуальних підробок останніх років. До категорії таких псевдотеорій варто віднести й „нову хронологію часу” А. Фоменка, Г. Носовського та К°, яка, щоправда, є інтернаціональним явищем на пострадянському просторі.

Втім, нам не хотілося б звести діалог з колегою-істориком, прихильником та популяризатором цієї „теорії”, до банального викривального монологу. Адже проблеми ідеалу науковості, критеріїв верифікації історичного знання та способів представлення минувшини є визначальними для подальшого існування корпорації українських істориків як академічної спільноти. Саме з цієї перспективи спробуємо неупереджено обміркувати ідеї й аргументи, які представлені в статті М. Коваленка.

Вважаємо, що вихідним пунктом наших міркувань є наявність певного Ratio, тобто раціональних засад в отриманні, сприйнятті та перевірці відомостей з обсягу минулого. Можемо, звісно, полемізувати щодо змістового наповнення, ступеня розуміння, варіативності раціональності, співвідношення раціонального та ірраціонального і т.ін.

Однак принципове визнання раціональності в тому чи іншому вигляді [2] є засадним для побудови ідеалу на-

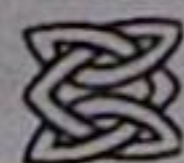
уковості тієї чи іншої історичної доби, зокрема і для нашого часу. Інакше можливості комунікації між ученими зникають узагалі, а дискусія перетворюється на звичайнісіньку теологічну полеміку шаманів від „науки” стосовного визнання чи заперечення догматів віри.

Ідеї творців „нової хронології часу” відомі, принаймні в зародковому вигляді, з кінця 1970-х років. Широкого поширення вони набули протягом 1990-х років. „Історичні побудови” їхньої інтелектуальної предтечі – російського вченого та революціонера-народника Миколи Морозова сягають ще першої третини ХХ ст. Назвемо, наприклад, його працю „Христос. (История человечества в естественном-научном освещении)” (М.-Л., 1924 – 1932. Кн.1 – 7), в якій представлено кардинальний „перегляд” історії християнства та стародавнього світу.

Проте автор розвідки не тільки згадує про попередника творців „нової хронології”, а й про наявність сумнівів низки вчених щодо традиційних темпоральних уявлень, хоча навіть стисло не уточнює природу останніх. Натомість про науковців – опонентів та критиків як поглядів М. Морозова [3], так і А. Фоменка, Г. Носовського та К° не знаходимо жодного слова, хоча серед них чимало відомих імен [4].

Такий досить дивний і однобічний спосіб представлення та популяризації вказаної „теорії” створює в читача оманливе враження стосовно її поступового та тріумфального поширення. Якщо популяризатор цієї „теорії” вважає, подібно до А. Фоменка, Г. Носовського, що ця критика повністю „помилкова” та взагалі не містить реальних аргументів [5], то варто було хоча б окреслити свою авторську позицію. Адже виникає хибне враження, що серйозних опонентів тотального

Олексій Ясь Наукова гіпотеза чи історичне фентезі? ...

перегляду традиційної історичної хронології немає взагалі!

Достовірність будь-якої теорії, концепції або гіпотези, що претендує на пояснення історичного минулого, значною мірою спирається на дослідницький інструментарій, завдяки якому отримуються, формулюються та представляються результати наукових досліджень. В історичній науці проблема методів, передусім, пов'язана з прочитанням і витлумаченням джерел, а за великим рахунком – з осягненням феномена Іншої суб'єктивності. Відтак ще на початку ХХ ст. відомий російський історик Олександр Лаппо-Данилевський тлумачив історичне джерело як „реалізований продукт людської психіки” [6], а завдання дослідника вбачав у тому, щоб зрозуміти суб'єктивність людини минулого.

З дослідницької практики будь-якого історика, часом навіть того, що працює з джерелами кінця ХХ ст., відомо, як складно буває інтерпретувати певні свідчення, збагнути Іншу суб'єктивність у всій багатоманітності та суперечливості історичного контексту. А що казати про свідчення авторів античності чи середньовіччя, які віддалені від нас багатьма століттями та численними спотвореннями пізніших часів? Не випадково, щоб стати знаним фахівцем на теренах медієвістики або античності, вченому навіть із блискучими здібностями, неабияким талантом і володінням кількох давніх мов ледве вистачає всього життя.

Як же вирішують проблему Іншої суб'єктивності автори „нової хронології”? Надзвичайно швидко і...просто! Методологія А. Фоменка та Г. Носовського спирається на ідею формалізації історії на основі математичної перевірки відомостей античних і середньовічних дже-

рел про астрономічні явища (затемнення, поява комет, наднових зірок і т.ін.).

На думку авторів „нової хронології”, це дозволяє „усунути” фактор Іншої суб'єктивності та здобути новітні, фактично абсолютні засади для універсального перегляду всієї історії людства.

Зауважимо, що популяризатор „нової хронології” майже не згадує про цю „всесвітню ревізію”, а лише обмежується „переглядом” концепції історії Давньої Русі. Втім, зазначена „концепція” – тільки одна зі складових „теорії” А. Фоменка, Г. Носовського та К°. Тому необхідно розглядати вищеназвану „концепцію” в загальному контексті їхніх поглядів.

За свідченням самих фундаторів цієї „теорії”, протягом 1990 – 1999 рр. вони видали цілу низку монографій! Назвемо лише деякі з них: А. Фоменка „Методы статистического анализа нарративных текстов и приложения к хронологии (Распознавание и датировка зависимых текстов, статистическая древняя хронология, статистика древних астрономических сообщений)” (М., 1990), „Глобальная хронология (Исследования по истории древнего мира и средних веков. Математические методы анализа источников. Глобальная хронология)” (М., 1993), „Критика традиционной хронологии античности и средневековья (Какой сейчас век?). Реферат. (М., 1993), Г. Носовського та А. Фоменка „Новая хронология и концепция древней истории Руси, Англии и Рима (Факты. Статистика. Гипотезы)” (М., 1995. Т.1 – 2), А. Фоменка „Новая хронология Греции. Античность в средневековье” (М., 1996. Т.1 – 2), А. Фоменка та Г. Носовського „Империя. Русь, Турция, Китай, Европа, Египет. Новая математическая хронология древности” (М., 1996), „Новая хронология Руси” (М., 1997), „Математическая хронология библейских событий” (М.,

Дискусії

1997), „Русь и Рим. Правильно ли мы понимаем историю Европы и Азии” (М., 1997. Т.1–2), „Библейская Русь (Русско-ордынская Империя и Библия. Новая математическая хронология древности” (М., 1998. Т.1 – 2) „Русь-Орда на страницах библейских книг” (М., 1998), „Библейская Русь. Избранные главы – I. (Русско-ордынская Империя и Библия. Новая математическая хронология древности. История рукописей и изданий Библии. События XI – XII вв. н.э. в Новом Завете. Пятикнижие)” (М., 1999), „Реконструкция всеобщей истории (Новая хронология)” (М., 1999) та низка ін.

Причому автори „теорії” пропонують кардинальну „ревізію” історії шумерів, Давнього Єгипту та всієї античності, середньовічної Європи, Китаю та народів Сибіру і Середньої Азії, а зрештою, біблійної історії та світових релігій узагалі!

Хронологічні та просторові масштаби оперування фактографічного матеріалу, представлені в монографіях Фоменка і Носовського, неймовірно для наукових студій будь-якого історика чи філолога. Якщо взяти до уваги ще й інтенсивність та вражаючу швидкість появи нових „наукових” праць, то ми навряд чи зможемо знайти хоч якісь сучасні аналоги на теренах соціогуманітаристики не тільки пострадянської, а й західної.

На цьому місці цілком закономірно постає кілька питань. Чи здатна математична формалізація історії витворити такі фантастичні пізнавальні можливості? Чи дійсно з дослідницької практики повністю або суттєво усувається феномен Іншої суб'єктивності?

Спроби формалізувати історію, перетворити її певною мірою в точну науку здійснювалися неодноразово. Зокрема, слід згадати про проекти тотальної формалізації історії на природ-

ничих, біологічних, психологічних, соціологічних та інших засадах упродовж XIX–XX ст.

Однак вони так і не змогли кардинально змінити статус історичного знання, пов'язаний з його версіальністю, варіативністю та суб'єктивністю, хоча й збагатили інструментарій історика.

Розробки математичної формалізації історії здебільшого поширилися у XX ст. Але вони майже ніколи не претендували на тотальне пояснення минувшини, позаяк обмежувалися репрезентативністю й достовірністю джерел. Тому математичні методи на історичному матеріалі застосовувалися локально.

Зрештою, комплекс проблем, обумовлених Іншою суб'єктивністю, виявився неподоланим бар'єром для розширення теренів формалізації, зокрема й математичної.

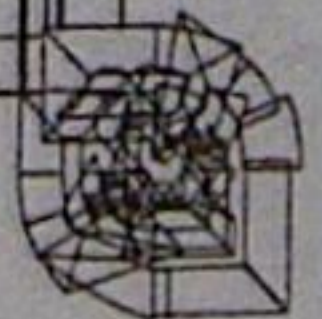
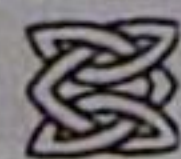
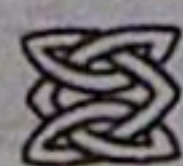
Очевидно, що ця перешкода залишається актуальною і для авторів „нової хронології”. Адже творцям цієї „теорії” (фаховим математикам) доводиться верифікувати свідчення античних і середньовічних джерел, тобто вільно чи невільно виступати експертами в царині історичної минувшини, зокрема бути її універсальними інтерпретаторами без елементарної професійної підготовки!

Отже, „ілюзорні проблеми” істориків, яких начебто вдалося „позбутися”, незаперечно потрапляють на дослідницьке поле Фоменка, Носовського та К°.

Та найбільш „вражаючими” є результати їхніх „студій” на території історика, особливо пояснювальні стратегії та реконструкції, які вони пропонують сучасному читачу. Вони базуються на ідеї т. зв. „хронологічних зсувів”, унаслідок яких ми позбуємося цілих епох людської історії.

Виявлення таких „зсувів” здійснюється на підставі „статистичного

Олексій Ясь Наукова гіпотеза чи історичне фентезі? ...

аналізу" літописів та хронік на предмет зіставлення імен, подій, явищ і т.ін.

На думку авторів цієї „теорії”, така формальна процедура дозволяє віднайти „паралельні епохи”, що є основою їхніх „концептуальних побудов”. Відтак одна з епох визнається „вигаданою” і вилучається з „історичної реконструкції”.

Зауважимо, що процедура „виявлення” подібних („паралельних”) імен та подій на столітніх та тисячолітніх проміжках часу позбавлена навіть елементарних ознак науковості. Адже щоб ідентифікувати одне-єдине ім'я в тогочасних джерелах, історики-медієвісти часто-густо вдаються до тривалих і копітких студій, вивчають історичний контекст побутування тієї чи іншої історичної особи, здійснюють джерелознавчий та філологічний аналіз літопису чи хроніки, з'ясовують проблеми авторства, редакцій і списків, пізніших переробок та багато ін.

Уявіть собі обсяги підготовчої роботи для таких масштабних досліджень, які начебто „здійснили” А. Фоменко, Г. Носовський та К° на теренах історії багатьох країн у хронологічній ретроспективі кількох тисяч років! Йдеться про зіставлення (вдумайтеся!) десятків тисяч імен на підставі формальної аналогії подібності!

Для підготовки та реалізації такої масштабної дослідницької програми на рівні сучасних наукових вимог потрібно десятки наукових інституцій, сотні істориків, філологів та інших фахівців з багатьох країн світу, величезні фінансові видатки й інтенсивна науково-дослідна праця протягом щонайменше кількох десятиліть! Та навіть за таких ідеальних умов наукові результати не були б позбавлені суб'єктивної варіативності!

З цієї перспективи, мабуть, не варто дивуватися, що т. зв. „статистичний

аналіз” на засадах формальної аналогії схожості, застосований фундаторами „нової хронології”, не відповідає базовим науковим вимогам. Адже в ньому зустрічаємо довільні перекручування, ігнорування відомостей, які не вписуються у концепцію, голослівні припущення, логічні суперечності, вилучення з історичного контексту однієї епохи та переміщення в іншу добу тощо.

Взагалі дослідницька „методика” авторів цієї „теорії” щодо історичних джерел вельми нагадує „дослідницький інструментарій” їхнього попередника й інтелектуального натхненника М. Морозова. Його свого часу досить точно прокоментував російський історик-сходознавець Микола Нікольський: „Читати не те, що є в тексті, а те, що потрібно для його (М. Морозова. – Авт.) припущення, та перероблювати факти, якщо вони суперечать гіпотезі...” [7].

Втім, „інструментарій” творців „нової хронології” досить показово ілюструє і їхню „послідовність”.

Приміром, А. Фоменко, Г. Носовський категорично відкидають будь-які думки істориків, мистецтвознавців, філологів, археологів про стиль та дух епохи, історичний контекст, які дозволяють приблизно визначити належність матеріальних пам'яток, письмових джерел тощо. Авторі зазначеної „теорії” вважають недосконалыми та хибними і методи датування в археології, зокрема вимагають від істориків точних, незаперечних доказів.

Водночас історикам та археологам пропонується довіряти т. зв. „статистичному зіставленню”, де доказами й аргументами є начебто „хронологічний збіг” імен, подій і т. ін. До того ж творці „нової хронології” ще й нарікають, що вчені-гуманітарії не хочуть дискутувати з ними на такому дослідницькому полі.

Уявіть собі, що Ви граєте партію в шахи з партнером, який кожні кілька хвилин довільно змінює правила гри! Чи можлива плідна наукова дискусія з таким опонентом?!

Однак, припустимо навіть неймовірне... Вважатимемо, що представлені „результати” дозволяють переглянути традиційний сценарій всесвітньої історії. Відтак мільйони речових, зображувальних та письмових джерел, десятки тисяч пам'яток історії і культури, розкиданих по всьому світу, автоматично набувають статусу артефактів, а письмова традиція класичної давнини та раннього середньовіччя стає тотально сфальсифікованою.

Які ж пояснювальні стратегії та моделі пропонують автори для витлумачення такої „глобальної фальсифікації”? Це – „політичне замовлення” прозахідної династії Романових, „звичайні помилки” літописців, „змова” супроти російської історії і т. ін.

Чи можна вважати зазначені пояснення достатніми? Адже йдеться про всепланетний масштаб „фальсифікацій” мільйонів предметів та об'єктів, які до того ж систематично знаходять у різних країнах світу і до сьогодні. Уявіть, скільки потрібно було б людських, матеріальних ресурсів, творчої енергії, часу та ще й тотальної світової координації для реалізації „проекту” такого масштабу?

Очевидно, що подальші припущення позбавлені будь-якого сенсу, позаяк вони нагадують сюжет фантастичного фільму „Матриця” чи якогось історичного фентезі.

На нашу думку, дух креативності, який нині шириться на пострадянському просторі, представляє достатньо широкі можливості для інтелектуального вибору історика та пошуку новітніх дослідницьких стратегій. Історія повсякденності та мікроісторія, нова культурна, соціальна й інтелектуальна історія, візуальна та усна історія, історія довкілля й історія знизу, історія жінок та історія читання – тільки вибірковий перелік з численних і розмаїтих дослідницьких практик і напрямів, які побутують на ниві сучасного історіописання [8].

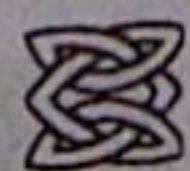
З огляду на це нас дивує авторська позиція М. Коваленка як фахового історика, його інтелектуальний вибір, зокрема своєрідно обмежений скептицизм. Останній поширюється на всю історичну науку та значну частину культурно-історичної спадщини людства, але чомусь із незрозумілих мотивів і міркувань повністю виключає „нову хронологію часу” та її фундаторів. Більше того, автор популяризує псевдонаукові знання, які руйнують ідеали та критерії науковості, а також сприяє успішному просуванню інтелектуальних підробок на український книжковий ринок.

1. Коваленко М. К вопросу о новой концепции истории Древней Руси // Університет. – 2006. – № 4. – С.36–50.

2. Порус В.Н. Рациональность. Наука. Культура. – М., 2002.

3. Астров П. По поводу книги Н.Морозова „Откровение в грозе и буре”. – М., 1908; Никольский Н.М. Астрономический переворот в исторической науке (По поводу книги Н.А. Морозова „Христос”. Ленинград, 1924) // Новый мир. – 1925 – № 1. – С.157–175; та ін.

4. Голубцова Е.С., Смирин В.М. О попытке применения „новых методик статистического анализа” к материалу древней истории // Вестник древней истории. – 1982. – № 1. – С.171–195; Голубцова Е.С., Кошеленко Г.А. История древнего мира и „новые методики” // Вопросы истории. – 1982. – № 8. – С.70–82; Голубцова Е.С., Завенягин Ю.А. Еще раз о „новых методиках” и хронологии древнего мира // Вопросы истории. – 1983. – № 12. – С.68–83; Дьяконов И. Откуда мы знаем, когда это было // Наука и жизнь. – 1986. – № 5. – С.66–74; Ефремов Ю.Н., Павловская Е.Д. Датировка „Альмагеста” по собственным дви-

жениям звезд // Доклады АН СССР. – 1987. – Т.294, № 2. – С.310–313; Шевченко М.Ю. Звездный каталог Клавдия Птолемея: специфика астрометрических наблюдений древности // Минувшее, современность, прогнозы: Историко-математические исследования / Под ред. А.А. Гурштейна. – М., 1988. – С.167–186; Ефремов Ю.Н., Павловская Е.Д. Определение эпохи звездного каталога „Альмагеста” по анализу собственных движений звезд (К проблеме авторства звездного каталога Птолемея) // Минувшее, современность, прогнозы: Историко-математические исследования / Под ред. А.А. Гурштейна. – М., 1989. – С.175–192; Климишин И.А. Календарь и хронология. – М., 1990. – С.412–415; Ефремов Ю.Н., Шевченко М.Ю. Что намолотили математические жернова (По поводу новой датировки каталога звезд „Альмагеста”) // На рубежах познания Вселенной: Историко-математические исследования / Под ред. А.А. Гурштейна. – М., 1994. – С.164–180; Неборский М. Иван Грозный был женщиной! Как рождаются исторические мифы // Родина. – 1996. – № 5. – С.10–16; Пономарев А.Л. Когда Литва летает или почему история не прирастает трудами А.Т.Фоменко // История и компьютер. 1996. – № 18. – С.127–154; Новиков С.П. Математики и История // Природа. – 1997. – № 2. – С.70–74; Черносвитов П.Ю. Схлопнутая история по Фоменко: pro et contra // Химия и жизнь – XXI век – 1997. – № 11. – С.30–37; № 12. – С.10–17; Харитонович Д. Феномен Фоменко // Новый мир. – 1998. – № 3. – С.165–188; Янин В.Л. Был ли Новгород Ярославлем, а Батый – Иваном Калитой? // Известия. – 1998, 11 июня; та низка ін.

5. Носовский Г.В., Фоменко А.Т. Ответ некоторым авторам, недовольным нашими исследованиями по хронологии // <http://lib.ru>; Фоменко А.Т. Ответы оппонентам // Там же.

6. Лаппо-Данилевский А.С. Методология истории: В 2 вып. – СПб., 1913. – Вып.2, [ч.2]: Методы исторического изучения. – С.374.

7. Никольский Н.М. Указ. соч. – С.168.

8. Нові перспективи історіописання / За ред. П.Берка. – К., 2004.

